

Іван Монолатій

РАЗОМ, АЛЕ МАЙЖЕ ОКРЕМО

**ВЗАЄМОДІЯ ЕТНОПОЛІТИЧНИХ АКТОРІВ
НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ
у 1867-1914 рр.**

Іван Монолатій

**РАЗОМ,
АЛЕ МАЙЖЕ
ОКРЕМО**

ВЗАЄМОДІЯ ЕТНОПОЛІТИЧНИХ АКТОРІВ
НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ
у 1867–1914 рр.

Івано-Франківськ

ЛІЛЕЯ **НВ**

2010

ББК 66.5
М 77
УДК 321.1 (477.8) «1867/1914»

Рецензенти:

В. Б. Свтух – член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук,
професор (Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова);

О. М. Майборода – доктор історичних наук, професор
(Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса
НАН України);

Є. Б. Тихомирова – доктор політичних наук, професор
(Рівненський інститут слов'янознавства Київського славистичного
університету)

За редакції доктора політичних наук, професора М. М. Гона

*Друкується за ухвалою Вченої ради
Рівненського державного гуманітарного університету
(протокол №8 від 26 березня 2010 р.)*

Видання здійснено за інституційної підтримки
Міжнародного Фонду «Відродження»

та Незалежного культурологічного часопису «І»

Монолатій І. С.

Разом, але майже окремо. Взаємодія етнополітичних акторів на західноукраїнських землях у 1867–1914 рр. Монографія [Текст] / Іван Сергійович Монолатій. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2010. – 736 с.

ISBN 978-966-668-250-8

Книга І. С. Монолатія – це дослідження соціокультурного феномену міжетнічної взаємодії на західноукраїнських землях, ключової ролі етнонаціональних спільнот у формуванні між-етнічних стосунків у період політизації етнічностей. У монографії з'ясовується проблема взаємодії етностій (українців, поляків, євреїв, румунів, німців та інших), а їхній міжгруповий інтеракціонізм розглядається з нових методологічних позицій. Застосовуючи проблемний та проблемно-хронологічний підходи, автор вивчає взаємодію етнополітичних акторів етнічних спільнот, досліджує діалектику міжетнічних взаємин у параметрах їхніх суперечностей, конфліктів і пошуків компромісів у південноукраїнських Галичині й на Буковині в 1867–1914 рр.

Книжка адресована політологам, історикам і студентам, що вивчають етнополітичні процеси.

ББК 66.5

ISBN 978-966-668-250-8

© Монолатій І. С., 2010

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень.....	5
Вступ	7
РОЗДІЛ 1. ІНТЕРАКЦІОНІЗМ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИХ СПІЛЬНОТ У ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ.....	11
1.1. Осягнення інтеракціонізму в зарубіжному і вітчизняному суспільствознавстві	11
1.2. Історіографічні аспекти взаємодії «своїх» і «чужих» західноукра- їнських земель на імперському просторі.....	67
1.3. Теоретико-методологічні дискурси взаємодії етнонаціональних спільнот у зарубіжній і вітчизняній етнополітологічній думці.....	78
РОЗДІЛ 2. ДИХОТОМІЯ «СВІЙ» – «ЧУЖИЙ»: СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ТА ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ ВИМІРИ.....	110
2.1. Етнонаціональна та етносоціальна структура населення західноук- раїнських земель	110
2.2. Функціональність дихотомії «свій» – «чужий».....	161
РОЗДІЛ 3. ЕТНОПОЛІТИЧНА СФЕРА: СУБ'ЄКТИ І ТЕНДЕНЦІЇ.....	183
3.1. Політизація етнічностей: фактор інституціоналізації етнічних партій.....	183
3.2. Пріоритети етнонаціональної політики держави.....	208
3.3. Еволюція стратегій інтеракціонізму груп: фактор етнополітичної мобілізації.....	244
РОЗДІЛ 4. ВЗАЄМОДІЯ РІВНО- ТА РІЗНОСТАТУСНИХ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИХ СПІЛЬНОТ: ОБ'ЄКТИВНІ ТА СУБ'ЄКТИВНІ ФАКТОРИ.....	276
4.1. Еволюції ідентитів: від релігійної до етнічної самоідентифікації.....	276
4.2. Артикулятори етнонаціоналізму: політичні інститути та етнополітична поведінка	301
4.3. Інтеграція підпорядкованих груп в етнополітичний організм.....	356

РОЗДІЛ 5. МІЖЕТНІЧНІ СУПЕРЕЧНОСТІ ТА КОНФЛІКТИ: КОНКУРЕНЦІЯ ЗА ДЕФІЦИТНІ РЕСУРСИ.....	390
5.1. Етнополітичні суперечності та конфлікти	390
5.2. Етносоціальні протистояння та конфлікти	419
5.3. Соціокультурні суперечності й конфлікти	453
РОЗДІЛ 6. МІЖЕТНІЧНІ КОМПРОМІСИ Й КОНСЕНСУСИ: ВАРІАТИВНІСТЬ КАТАЛІЗАТОРІВ І ШЛЯХІВ ДОСЯГНЕННЯ ПОРОЗУМІННЯ «СВОЇХ» І «ЧУЖИХ».....	484
6.1. Нація-держава й етнічні меншини: пошук консенсусу.....	484
6.2. Етнічні меншини: об'єктивні й суб'єктивні виміри компромісу.....	517
РОЗДІЛ 7. КУЛЬТУРА ІНТЕРАКЦІОНІЗМУ «ІНШОСТЕЙ»: ВЗАЄМНІ ОЦІННІ ОРІЄНТАЦІЇ ТА ПОЛІТИЧНІ ВИМІРИ.....	560
7.1. Сприйняття «іншості»: груповий та індивідуальний рівні	560
7.2. Політична культура міжетнічної взаємодії: фактор інтелігенції... ..	587
ВИСНОВКИ	614
SUMMARY	627
ZUSSAMENNFASSUNG	639
STRESZCZENIE	652
טשפורמ	664
ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА.....	665
Перелік таблиць, діаграм і рисунків	724
Іменний покажчик	726

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АВПРИ ИДД МИД России – Архив внешней политики Российской империи
историко-документального департамента МИД России
БКС – Буковинський крайовий сейм
ВКП – «Волоська консервативна партія»
ВС – «Вільнодумний Союз»
ГАРФ – Государственный архив Российской Федерации
ГКС – Галицький крайовий сейм
ГН – «Галицька накладня»
ГРП – Галицька робітничка партія
ГРР – Головна Руська Рада
ДАІФО – Державний архів Івано-Франківської області
ДАЛО – Державний архів Львівської області
ДАЧО – Державний архів Чернівецької області
ЄНП – Єврейська національна партія
ЄСДП – Єврейська соціал-демократична партія
ЄЦАГВ – Євангелістська Церква Авґсбурзького та Гельвецького визнань
КСАК – Крайовий єврейський агітаційний комітет
КРНС – Католицько-руський народний союз
ЛНВ – Літературно-науковий вісник
ЛННБУ – Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника
НР – Народна рада
НТШ – Наукове товариство ім. Т. Шевченка
ППСД – Польська партія соціал-демократична
ПСЛ – Польське стронніцтво людове (Польська народна партія)
РКН – «Рух карпатських німців»
РН – Рада Народова
РННП – Румунська національно-народна партія
РНП – «Русская народная партия»
РНПБ – Румунська національна партія Буковини
РУРП – Русько-українська радикальна партія
СДН – Стронніцтво демократично-народове (Національно-демократична партія)
СДПГіС – Соціал-демократична партія Галичини і Силезії
СХНГ – Спілка християнських німців Галичини
ТХНБ – Товариство християнських німців на Буковині
УНДП – Українська народно-демократична партія
УНПБ – Українська народна партія Буковини
УПС – Український парламентарний союз

УРП – Українська радикальна партія
УСДП – Українська соціал-демократична партія
УСК – Український сеймовий клуб
ХСП – Християнсько-соціальна партія
ХСС – Християнсько-суспільний союз
ЦДАВО України – Центральний державний архів вищих органів влади і управління України
ЦДАГО України – Центральний державний архів громадських об'єднань України
ЦДІАУ у Львові – Центральний державний історичний архів України у Львові
ЦП – «Централістська партія»
AAN – Archiwum Akt Nowych w Warszawie
ABGB – Allgemeines Bürgerliche Gestezbuch für die gesamten Deutschen Erbländer der Österreichisches Monarchie
ADW – Archiv des Diakonischen Werkes der Evangelischen Kirche in Deutschland
AGAD – Archiwum Głównie Akt Dawnych w Warszawie
APPrz – Archiwum Państwowe w Przemyślu
Auf. – Auflage
AVA – Allgemeines Verwaltungsarchiv
BAP – Bundesarchiv Abteilungen Potsdam
b. d. – brak daty
CA – Central-Ausschuß für die Innere Mission der deutschen evangelischen Kirche, Referat Gesundheitsfürsorge
C.K. – Cesarsko-Królewskie
d.d. – de dato
DS – Deutsche Stiftung
EZB – Evangelisches Zentralarchiv Berlin
Hg. – herausgegeben
HHA – Haus-, Hof- und Staatsarchiv
k. (u.) k. – kaiserlich-königlich
Kt – Karton
MÄ – Ministeriums des Äußern
Mdi – Ministerium des Innern
MS – Ministerstwo Sprawiedliwości
MSW – Ministerstwo Spraw Wewnętrznych
MSZ – Ministerstwo Spraw Zagranicznych
MWiO – Ministerstwo Wyznań i Oświaty
MWRiOP – Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego
NÖ – Niederösterreich
o. J. – ohne Jahr
OR BJK – Oddział Rękopisów Biblioteki Jagellońskiej w Krakowie
ÖStA – Österreichisches Staatsarchiv
PA – Politisches Archiv
Präs. – Präsidiale
SGSH – Środkowo-Galicyjski Seniorat w Hartfeld
Stat. Slg. – Statistische Sammlung des Central-Ausschusses
sygn. – sygnatura

ВСТУП

Починаючи з 1960-х років, західна цивілізація відкрила для себе новий соціальний феномен – етнічне відродження або етнічний парадокс сучасності. Сутність цього явища – у значному підвищенні ролі етнічності в політичних процесах, відродженні інтересу до етнічної культури, мови, звичаїв, традицій, способу життя на тлі чимраз більшої інтернаціоналізації економічного і соціально-політичного життя, глобалізації. Одночасно етнічний парадокс сучасності як наукову проблему озвучив феномен взаємодії мікросоціальних груп, міжетнічної взаємодії чи інтеракціонізму етнонаціональних спільнот.

Перебіг політичних і соціальних подій останніх десятиріч у новій Європі наочно демонструє, що старий континент і далі складається з національних держав, а національні ідентичності не так легко звести до єдиного «європейського» знаменника. Ознака легітимзації націоналізму простежується й серед учасників європейської інтеграції. Історичний досвід показує, що спрощені теоретичні моделі типу радянської «нової історичної спільноти людей» і американського «плавильного казана» не дають можливості оцінити всю складність механізмів взаємодії між етнічним і політичним. Сьогодні існує суперечність між об'єктивною інтеграцією людей у віртуально глобальний простір та їхнім соціальним устроєм, тобто відчуттям колективної єдності, разом з політичним залученням, яке залишається на першому місці на рівні нації.

Досвід сучасних країн Центрально-Східної Європи підтверджує, що політичний чинник та ідея боротьби за державність упосліджених етнонаціональних спільнот формували соціально-політичний складник їхніх національних ідентичностей. «Чужі» повсякчас були та й, зрештою, залишаються об'єктом прискіпливої уваги оточення, об'єднаного в єдине ціле спільними культурними символами.

Дослідниця семіотичних та літературних структур Юлія Кристева риторично запитує: «Чи може “чужинець”, який був “ворогом” у первісних суспільствах, зникнути у суспільствах модерних?» І як відповідь пропонує пригадати історію, коли «чужий», мислився, приймався або відкидався, але коли на обрії якоїсь релігії або моралі можна було ще мріяти про можливість суспільства без «чужих»¹.

В умовах доби націоналізмів функціональна роль «чужих» полягала не тільки в опосередкованому стимулюванні повсякчасного колективного несвідомого, але й слугувала імпульсом для протиставлення ідеалізованого «ми» стереотипізованому негативними якостями «вони». Відтак у багатьох європейських країнах кінця ХІХ – початку ХХ століть соціокультурне «не-я» перетворювало «чужих» на той об'єкт, долю якого мала вирішувати воля інших суб'єктів політикуму – «своїх».

¹ КРИСТЕВА Ю. Самі собі чужі / Пер. з франц. / Юлія Кристева. – К.: В-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – С. 7.

Національне, політичне самовизначення багатьох європейських народів на зламі XIX–XX ст. і створення системи національних незалежних держав у Центральній і Південно-Східній Європі після Першої світової війни так і не розв'язали суперечностей між етнічними спільнотами і державою, не згладили конфліктів цих спільнот між собою, перетворивши частину з них на міждержавні.

Внаслідок політизації етнонаціональних взаємин упродовж періоду трансформації/транзиту останніх класичних імперій утворилося кілька десятків національних держав і етнонаціональних федерацій, етнокультурних автономій. Це ж стосується системи міждержавних і міжетнічних взаємин, які склалися в південно-східній частині Європейського континенту після Другої світової війни. Етнополітичних викликів не витримали багатонаціональні держави – Австро-Угорщина, Чехословаччина, Югославія та СРСР, які так і не пережили етапу трансформації власних політичних систем.

Історична доля трьох останніх країн зайвий раз засвідчила, що критичне співвідношення етнонаціональної і політичної сфер, як правило, зумовлює політичні суперечності, етнічні конфлікти та дестабілізацію, з яких необхідно виходити на засадах конструктивного державотворення та оптимізації громадянського суспільства. Адже на межі 1980–1990-х років дискусії про принципи національно-політичного устрою багатонаціональних держав (СРСР, Югославії і Чехословаччини), про шляхи досягнення кожною етнічною спільнотою рівноправ'я з іншими і здобуття суверенітету закінчилися їхнім розвалом і різким, включно до широкомасштабних збройних конфліктів, загостренням міжнародних взаємин. На початок 1990-х років ми стали свідками розпаду трьох поліетнічних держав. Лише в одному випадку з трьох (розвал СРСР і ЧСРР, з одного боку, і СФРЮ – з іншого) він супроводжувався збройним конфліктом між колишніми федеральними етностатусними утвореннями (республіками).

Кінець XX століття показав, що саме етнічний чинник і надалі залишається джерелом тривалої напруженості, яку важко здолати силовими методами. Внаслідок цього на осколках старих режимів та імперій виникло декілька десятків молодих держав, громадяни яких опинилися перед фактом серйозних змін своєї цілісної життєвої системи, коли радикально змінилися політичне життя їхніх суспільств та їхні соціально-культурні параметри.

Як суб'єкти суспільного життя громадяни нових державних утворень виявилися на зламі часу в смузі конфронтації, а їхні долі у світлі нових політологічних концепцій почали трактувати з урахуванням зміни етнічних процесів в умовах соціально-політичної трансформації, через суперечності і конфлікти в етнополітичній сфері. І це зрозуміло, адже недаремно футурологи передбачають у XXI столітті скорочення кількості локальних воєн, спричинених територіальними суперечками і водночас зростання конфліктності на етнополітичному ґрунті. Тому для сучасних багатокладних суспільств не втрачає актуальності проблема пошуку міжетнічних компромісів та консенсусів. Адже широка амплітуда ймовірних суперечностей між етнічними спільнотами і групами Європейського Союзу та країнами-сусідами в рамках європейської і трансатлантичної інтеграції актуалізує важливість компромісу як важливого засобу запобігання соціально-політичним, етнічним, міжнародним зіткненням, пом'якшення конфронтації і подолання внутрішньополітичних криз.

Порятунок від останніх може стати політика культурної диференціації, яка передбачає збереження і підтримку культурно-етнічних різноманітностей замість їх знищення. Заміна етнічно-мовної політики «плавильного казана» політикою «грубо накришеного салату» сприятиме здійсненню ідеї свободи і рівності на рівні мовних та етнічних груп і подальшій уніфікації громадянських прав. Для того, щоб подібна політика не спровокувала вибуху національного сепаратизму і не призвела до нових

етнічних конфліктів, необхідно виробити поліетнічну і мультинаціональну концепцію демократії, яка б поєднувала в собі ідеї єдності титульної нації і багатоманітності етнонацій, які становлять її політичний склад.

Об'єктивне вивчення етнонаціональних проблем передбачає, що будь-яка поліетнічна держава потребує вироблення продуманої й ефективної етнополітики з урахуванням уроків і негативних тенденцій, що мали місце в минулому. Зрівноваження інтеракціонізму етнонаціональних спільнот можливе через дослідження його змісту, параметрів і тенденцій. Для глибшого розуміння цієї проблеми необхідним є її багатогранний аналіз. Тут не можна обійтися без комплексного, міждисциплінарного погляду на міжетнічну взаємодію. Остання належить до динамічного процесу збалансування власних сподівань і чужих претензій, в якому особа інтерактивному узгоджує себе з позитивно оцінюваним, відносно стабільним і водночас досить гнучким самоописом, який керує її поведінкою. Окрім того, інтеракціонізм може мати індивідуальний і груповий вимір – бути комплексом рефлексивних уявлень окремої особи або ж певної групи осіб за соціальною, релігійною, етнічною, расовою, професійною, статевою чи іншими ознаками. Істотним чинником для життєдіяльності етнонаціональних спільнот є територія, яка є середовищем їхньої взаємодії і водночас сферою впливу на процеси міжгрупового інтеракціонізму.

Історіографія озвученої проблеми є очевидною лакуною в дослідженнях вітчизняних і зарубіжних учених. Це й зрозуміло, оскільки тривалий час вивчення інтеракцій етнонаціональних спільнот західноукраїнських земель у контексті політичних процесів 1867–1914 рр. було абсолютно «закритою зоною», що зумовлювалося кількома причинами.

По-перше, в ідеологічному сенсі їх розглядали пост-австрійські (польський/румунський, радянський) режими як такий собі колоніальний політичний спадок, який треба всіляко поборювати або принаймні замовчувати. По-друге, інтеракції творили спільноти і групи, а зазвичай і одиниці, яких у нових геополітичних і суспільно-історичних умовах намагалися витіснити на маргінес повсякденного життя, передусім євреїв, а відтак німців та австрійців, які на постімперському просторі стали акторами другого плану. По-третє, майже всі творці міжетнічної взаємодії стали згодом політичними втікачами з Галичини і Буковини в нові, часто недоброзичливі щодо них країни Центрально-Східної Європи, титульні етнонації яких їх абсолютно не толерували як собі рівних або майже рівних.

Оскільки політичні еліти й етнічні лідери різно- та рівностатусних етнонаціональних спільнот були «батьками» і «дітьми» етнонаціоналізмів та різних ідентичностей, то, природно, постійно рефлексували над питаннями своєї етнічної належності, національної міфології, історії, традицій і звичаїв, спільної ментальності й життєвих випробувань.

Визначаючи останнє твердження як таке, що потребує доведення, ми вважаємо, що проблему осягнення взаємодії «своїх» і «чужих» у досліджуваному хронотопі слід окреслити як *«Разом, але майже окремо»*, враховуючи дещо інший конструкт постмодерністського обігрування вислову з ухвали Верховного суду США у справі Плессі проти Фергюсона 1896 р. «рівність нарізно» – приклад взаємного дистанціювання етнонаціональних спільнот. Така диспозиція не тільки певною мірою коригуватиме усталену у вітчизняній політологічній науці оцінку етнополітики Австро-Угорщини, але й розширить обрії тих етнонаціональних моделей, які імперії втілювали імперіями у транзитивний період на українських землях. Ймовірно, її сутність можна визначити такою, що пропонувала громадянське рівноправ'я в обмін на етнічне самозречення. За такої моделі небажаному з точки зору центральної влади

«чужому» пропонувався той своєрідний варіант рівності, який де-факто означав нерівність. Адже, враховуючи сучасні критерії в тлумаченні рівноправ'я, збереження самості громадянина, а отже – й групи, його слід трактувати невід'ємним, природним правом. Отже ціна, яку мали сплачувати зосібна євреї за рівність з іншими громадянами, – непропорційна, а застосована щодо них схема засвідчує використання владою у сфері етнонаціональних відносин елементів селективності.

Інша гіпотеза, яка вимагає обґрунтування, полягає в тому, що інтеракції етнонаціональних спільнот на західноукраїнських землях у період трансформації/транзиту засвідчили напружену ситуацію консолідованої соціальної структури. Вона полягає у ствердженні того, що різні етнічні і соціальні групи відрізнялися не тільки на горизонтальному рівні (згідно з теорією соціолога Пітера М. Блау), а різні форми соціальної диференціації – етнічні, політичні, професійні та інші відмінності – не збігалися, а були відносно незалежними, що витворювало т. зв. багатоманітну неоднорідність. Але якщо такі відмінності збігалися з відмінностями професійних привілеїв, прибутків, політичних впливів, то це означає, що групи відрізнялися не за одним, а за декількома критеріями, деякі з яких були показниками виразної дискримінації або привілеїв.

Розширення спектра вивчення інтеракцій суб'єктів політичних процесів, започатковане українською етнополітологією², передбачає і врахування ретроспективного методу аналізу соціальної взаємодії в умовах етнічних відмінностей, в її теоретичному та методологічному осмисленні, виявленні особливостей і закономірностей поведінки/ініціатив суб'єктів етнополітичної сфери в міжетнічних процесах.

Аналіз сучасної вітчизняної етнополітології засвідчує, що західноукраїнська етнополітична сфера періоду трансформації/транзиту імперського простору залишається здебільшого поза спектром уваги вчених. Експлікація міжетнічних процесів у ній уособлює той об'єкт пізнання, що сприяє вивченню явища міжгрупового інтеракціонізму. Це, з одного боку, визначає необхідність дослідження теми, яку ми обрали, з другого – її значущість.

Пропонована монографія, яка є одним із перших кроків на шляху осмислення феномену інтеракціонізму етнонаціональних спільнот у контексті політичних процесів транзитивного періоду, порушує означену вище проблему як магістральну. Вона має на меті розкрити ключові аспекти особливостей міжетнічної взаємодії на західноукраїнських землях, виходячи з того, як вона явлена у свідомості народів регіону, які створили свої націоналізми та ідентичності, а отже окреслені і відображені в їхніх інтеракціях. Ці проблеми виділяються за принципом тематичних, ідейних та образних домінант залежно від інтенсивності соціальної взаємодії, міжетнічних взаємин на груповому та індивідуальному рівнях. Завдяки своїй соціально-політичній гостроті проблема інтеракціонізму етнонаціональних спільнот західноукраїнських земель у контексті політичних процесів транзитивного періоду може слугувати парадигмою сучасних дискусій про міжетнічну взаємодію та етнонаціональні спільноти як такі, а розглянуті в монографії варіанти її розв'язання спроможні правити за моделі індивідуального підходу до цієї складної проблеми сучасної етнополітології, обмеженої соціальним простором, історичним, політичним і психологічним досвідом багатьох поколінь.

² Див.: Котигоренко В.О. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт / В.О. Котигоренко. – К.: Світогляд, 2004. – 722 с.; Гон М. Особливості міжетнічної взаємодії в контексті політичних процесів на західноукраїнських землях у міжвоєнний період. Монографія / Максим Гон. – Рівне: Волинські обереги, 2006. – 431 с.; Дністрянський М.С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики. Монографія / М.С. Дністрянський. – Львів: Літопис; Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 490 с.